

KAPİTALİZMİN KRİZİNE TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN BAKMAK: ANALİTİK BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ¹

Görkem Akgöz²

Ecehan Balta³

ÖZET

Bu çalışmada, 2008 yılında başlayan ve etkileri halen sürmekte olan kapitalizmin son krizinin analizinde ve aşılmasında toplumsal cinsiyet perspektifinin merkezi bir önem taşıdığı önermesinden yola çıkarak, bu perspektifin kullanımına ilişkin bir analitik çerçeve sunmayı amaçlıyoruz. Özellikle Türkçe literatürde, kriz çalışmalarının büyük ölçüde cinsiyet körü olduğu gözleminden hareket ediyor, bu körlüğün krizin uzun vadeli etkilerini anlamak açısından ciddi sorunlar doğuracağını iddia ediyoruz. Bu çerçevede, uluslararası literatürde kriz çalışmalarına getirilen toplumsal cinsiyet perspektifinin temel özelliklerinin eleştirel bir gözle aktarılması makalenin ilk kısmını oluşturuyor. İkinci bölümde, krizin kadınlar üzerindeki spesifik etkilerinin anlaşılması açısından, krizin ekonomik etkilerinin ötesinde toplumsal etkileri bağlamında ele alınması gerektiğini iddia ediyoruz. Toplumsal cinsiyet perspektifinin kriz ve kadın konulu çalışmalara olası katkılarını üç ana başlık altında tartışılması makalemizin son kısmını oluşturuyor.

Anahtar sözcükler: Ekonomik kriz, Kadın emeği, Ücretsiz emek, Yeniden üretim emeği, İstihdam piyasası, Biyopolitika, Pronatalizm, Kadına yönelik şiddet

ABSTRACT

This article starts from the premise that gender should be a central component of the analysis of capitalism's current crisis and it proposes an analytical framework on how to incorporate gender as an analytical category to the study of crises. We argue that especially the Turkish literature on the current crisis is gender blind and that this blindness disables the social scientists to understand the long-term consequences of the crisis. In the first part of the article, we critically evaluate the gender perspective of the existing international literature. In the second part, we argue that the analysis of the effects of the crisis should not be confined to the economic sphere only and that social scientists should start using the gender perspective from the very conceptualization of the crisis itself. We then move on to our proposal of an analytical framework for improving the incorporation of the gender perspective to analyses of the current crisis.

Key words: Economic crisis, Female labor, Unpaid labor, Reproductive Labor, Labor market, Biopolitics, Pronatalism, Violence against women

Giriş

Kapitalizmin 2008 yılında başlayan son krizi, gelişmekte olan ekonomilerin merkezde olduğu önceki krizlerden farklı olarak dünya ekonomisinin merkezinden tamamına doğru yayılan finansal bir kriz olarak kavramsallaştırılarak sosyal bilimciler tarafından analiz edilmektedir. Elinizdeki bu makale, iktisadi yanı gelişkin bu analizlerin, özellikle Türkçe literatürde çok temel bir eksik taşıdığı gözleminden hareketle bu eksiğin kriz analizlerinde kullanılan

¹ Bu makalenin yazılma sürecindeki tartışmalarda yaptığı katkı nedeniyle Cansu Saçak'a ve redaksiyon konusunda yardımlarını esirgemeyen sevgili Damla Keşkekci'ye çok teşekkür ederiz.

² Dr., Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

³ Araştırmacı- yazar.

toplumsal cinsiyet perspektifin kısıtlılığından kaynaklandığını iddia etmektedir. Bu iddianın altında, toplumsal cinsiyet perspektifinden yapılmış kriz analizlerinin sayıca eksikliğinden fazlası yatmaktadır. Toplumsal cinsiyet temelli kriz analizlerinin sayıca yetersizliği olgusal bir gerçek olsa da, kanımızca literatürün eksikliği bununla sınırlı değildir. Krizin kavramsallaştırılmasından başlayarak, sebeplerinin, sonuçlarının ve krizden çıkmak üzere önerilen reformların toplumsal cinsiyetlendirilmiş niteliğini analizin merkezine koymak gerektiğini savlıyoruz. Bu savın karşısında, kriz ve toplumsal cinsiyet konulu çalışmaların sayısında niceliksel bir artışın tek başına bir çözüm olamayacağını, literatürün metodolojik bir değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğini iddia ediyoruz.

Finansal bir kriz olarak başlayan ve ekonomik bir krize dönüştüğü belirtilen krizin, öncesinde, devamında ve sonrasında da ekonomik, ekolojik ve toplumsal -yapısal- kriz özellikleri de gösteren niteliksel bir dönüşüme işaret ettiğine dikkat çekiyoruz. Bu niteliksel dönüşümün her bir vechesinin kadınlar üzerinde bütüncül etkilerini göstermek için metodolojik olarak krize toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmayı olanaklı kılacak bütünsel bir kavrayışa ihtiyaç vardır. Bu bakımdan, var olan iktisadi ve sosyolojik açıklamaların bu bütünlük kavrayıştan uzak olduğunu iddia ediyoruz. Özellikle Türkçe literatürde, iktisadi ve toplumsal alanların bir bakımsızlığı söz konusudur. Bu makalenin amacı, nihai bir sonuca ulaşmaktan ziyade, bu yolda bir çerçeve çizmek ve yapılacak yeni çalışmalar için sorular sormaktır. Bu amaçla, krizin kavramsallaştırılmasından başlayarak, toplumsal cinsiyeti analitik bir kategori olarak kullanmak yoluyla, kapitalizmin krizlerini çalışmak için bir çerçeve önerisinde bulunuyoruz. Açıktır ki, bu türden bir gayret, cevapları bulmaktan ziyade doğru soruların, anlamlı formülasyonları üzerine yoğunlaşacaktır. Dolayısıyla, bu çalışmada, krizin Türkiye'de kadınlar üzerindeki etkilerini ortaya sermekten ziyade, Türkiye'den ve dünyadan örnekler ışığında, krize toplumsal cinsiyet bakış açısından yaklaşmanın ana hatlarını belirlemeye çalışacağız.

Makaleyi üzerine inşa ettiğimiz bu fikir feminist tarihyazımı ile tanışıklığı olanlara son derece tanıdık gelecektir. Feminist tarihçi Joan Scott'un 1986 yılında ilk kez dile getirdiği, kadın tarihinin sadece bir eksiklikler tarihinin tamamlanması olamayacağı fikri, hem feminist metodolojide, hem de tarihyazımında önemli tartışmalar doğurmuştur (Scott, 2013). Scott'un feminist tarihyazımının, kadınları temelde erkeklerin olan tarihe eklemek yerine, toplumsal cinsiyeti tarihyazımında analitik bir kategori olarak kullanarak, verili kavramların toplumsal cinsiyetlendirilmiş niteliğine müdahale etme çağrısının, sadece tarih alanında değil, feminist metodolojiyi benimsemiş sosyal bilimlerin tamamında önemli bir karşılığı olduğunu düşünüyoruz. Elinizdeki çalışmanın kapsamı açısından düşünüldüğünde bu fikrin bizi, krizin kadınlar üzerindeki etkilerini ortaya sermenin yeterli olmadığı, bu çabanın ötesinde krizin kavramsallaştırılmasından başlayarak toplumsal cinsiyetin analitik bir kategori olarak kullanılması gerektiği sonucuna götürdüğünü iddia ediyoruz.

Çalışmanın ilk kısmında literatürde krizlerin kadınlar üzerindeki etkilerinin ele alınma biçimleri tartışılacaktır. Bu literatürün eleştirel bir değerlendirmesi bizi makalenin ikinci kısmına taşır. Bu kısımda, krizin üretim ve işgücünün yeniden üretimi alanları dışında üç ana başlık altında (ekolojik kriz, pronatalizm ve kadına yönelik şiddet) toplumsal cinsiyet perspektifinden analizinin ana hatlarını tartışmaya açacağız. Sonuç kısmında ise başladığımız noktaya

dönerek, kapitalizmi cinsiyetçiliğin ona eklemleme biçimleri ile birlikte tartışan feminizmin, krizleri de bu yapısal/bütünsel analiz çerçevesi içinde tartışabilmesinin mümkün ve gerekli olduğunu ileri süreceğiz.

Kriz ve Toplumsal Cinsiyet İlişisini Yeniden Kurmak

Dünyanın tamamında etkileri eşzamanlı olarak hissedilen ve 1930'lardan beri ilk defa gayri safi küresel hasılda düşüşe neden olan (Espino, 2013:267) 2008 krizinin yıkıcı etkilerinin boyutlarının anlaşılması açısından iki iktisadi göstergenin anılması yeterli olacaktır. 2008 yılında küresel iktisadi büyüme rakamı %3,4'iken, 2009 yılına gelindiğinde bu rakam %0,5'e gerilemiş (UN/DESA 2009 raporundan aktaran Rania Antonopoulos ve Emel Memiş, 2009:79), aynı yıl Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün verilerine göre işsizler ordusuna 34 milyon kişi katılmıştır. (ILO 2010 raporundan aktaran Antonopoulos ve Memiş, 2009:79). 2008 krizinin küresel niteliği onu önceki krizlerden, ortaya çıktığı ve etkisi altına aldığı coğrafi bölgeler, sebepleri, ortaya çıktığı andaki ekonomik ve finansal şartlar ve krize karşı geliştirilen politika önerileri açısından farklılaştırmıştır. (Elson, 2010:203) Örneğin, 1997 Asya kriziyle karşılaştırıldığında, 2008 krizi dünyanın ekonomik merkezi ABD'yi vurması, ABD'nin temel ticari partnerlerinden Asya-Pasifik bölgesinin krizin etkilerinden ihracat yoluyla kurtulmasını imkansız kılmıştır (Sirimanne, 2009:3). Bu farklılıkların ele aldığımız konu açısından önemi, krizin özellikle gelişmekte olan ekonomilerde kadınlar ve yoksullar üzerindeki yıkıcı etkileri bağlamında ortaya çıkar. Kadınların krizlerden nasıl etkilendiği sorusu, krizin nedenleri ile ilgili tartışmadan bağımsız değildir. Özellikle 2008 krizi “eşik-altı konut kredisi krizi”, “finansal kriz”, “yönetişim krizi” ya da “kapitalizmin yapısal krizlerinden sonuncusu” olarak okunduğunda, krizden etkilenme biçimleri sorusuna verilen yanıt da radikal bir biçimde değişecektir. Diğer yandan örneğin Sylvia Walby, 2008 krizini bir finansal kriz olarak ele almakla birlikte bunun nedeninin bir yönetişim krizi olduğunu, fakat bizzat yönetişimin toplumsal cinsiyetlendirilmiş bir kavram olarak ele alınması gerektiğini ileri sürer (2009). Benzer bir biçimde krizi ‘mortgage’ krizi olarak ele alan feminist yaklaşımlar da, krize atfedilen özellikler dolayısıyla kadınların ev merkezli yaşama-çalışma pratiklerinin daha derinden etkilendiğini analiz ederler. Ancak bu analizler krizi toplumsal cinsiyetlendirilmiş olarak okusalar da hiçbir krizin yapısal-bütünsel özelliklerini açıklamaz. Bu çalışmanın kapsamı 2008 krizinin “doğasını” uzun uzadıya tartışmaya açmaya uygun olmadığından, “krizin nedeninin bizzat üretim organizasyonunun kapitalist sermaye birikime dayanan örgütlenişinde olduğu” (Akçay, 2013) tespitinden hareket ettiğimizi not etmekte yetineceğiz.

Kadınların ekonomik krizlerden etkilenme biçimlerini analiz eden literatürün vurgu yaptığı temel noktaları iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, kadınların istihdam piyasalarına katılımıyla ilgilidir. İkinci gruptaysa, anaakım iktisat teorilerinin göz ardı ettiği bir kategori olan kadınların ücretsiz emeğinin krizler karşısındaki durumu yer alır. Bu iki alanın krizler karşısında değişimleri yakın bir etkileşim içerisindedir ve kuşkusuz kapitalizmin krizleri tarihsel olarak kadınlar üzerinde iki alanda da yıkıcı etkilere sebep olmuştur.

Kadınların istihdam piyasalarına katılımının krizlerden etkilenme biçimlerinin ele alınışında dikkat edilmesi gereken ilk nokta, krizler karşısında uygulanan ekonomik politikalar ve bunların uygulanabilmesi için yapılan yasal düzenlemelerin, kapitalizmin yeniden üretimini mümkün ve süreğen kılmanın bir aracı olarak sömürü ve ezme-

ezilme ilişkilerini güçlendirme ve dolayısıyla toplumsal eşitsizliği arttırma eğilimi gösterdiği'dir. Ancak, kadınlar söz konusu olduğunda etkilenmenin farklı tarihsel anlarda birbirine neredeyse taban tabana zıt nitelikler gösterdiği unutulmamalıdır. Örneğin 1970'lerde erken kapitalistleşen ülkelerde yaşanan krizlerin sonucunda, uluslararası sermaye ucuz iş gücü nedeniyle yatırımlarını azgelişmiş ülkelere transfer etmiştir. Bu sermaye aktarımının teşvik edilmesi için azgelişmiş ekonomilerde sendikalaşmanın engellendiği, yatırımcıların iş ve sosyal güvenlik harcama yüklerinin azaltıldığı yasal çerçevelerde, kadınların giderek daha büyük bir kısmını oluşturduğu ucuz emek gücünün kullanımı yaygınlaşmıştır.

Krizlerin kadın emeğine duyulan ihtiyacı arttırmasının yanında, kriz karşısında ilk işten çıkarılanların kadınlar olduğu tarihsel örnekler de bulunmaktadır. 1997 Güney Kore Krizi bu örneklerden bir tanesidir, (Yaman, 2009:2) kriz sonunda işten çıkarılan kadınların sayısı, işten çıkarılan erkeklerin sayısından yedi kat daha fazla olmuştur. (Seguino, 2009:4). Kadınların istihdam piyasasında ilk feda edilecekler olmalarının arkasında yatan nedenlerden en önemlisi "ekmek kazanan erkek" paradigmasının birbirinden son derece farklı kültürleri kesecek biçimde varlığını sürdürüyor olmasıdır (Fukuda-Parr, 2009:5; Elson, 2010:204). 2005 yılında yapılan küresel bir araştırmada görüşülen kişilerin yaklaşık %40'ı, iş olanakları sınırlı olduğunda, erkeklerin çalışma hakkının kadınlardan fazla olduğu yönünde görüş bildirmiştir (Seguino, 2009:4). Diane Elson tarihsel olarak istihdam örüntülerinin ve bunlardan kaynaklanan toplumsal ilişkilerdeki iktidar pozisyonlarının, kadınların ve çocukların geçimlerinin, kocaların ve babaların geliriyle mümkün olduğunu varsayan bu paradigma etrafında şekillendiğini belirtir. Bu varsayım kaçınılmaz olarak kadınları ikincil çalışan statüsüne hapseder ve kamu politikaları dolayısıyla güvenceli ve yüksek ücretli işleri erkeklere tahsis edilirken, kadınların güvenceli/kayıtlı istihdama erişimini engeller (2002:13-4). Bu eğilimin tam tersinin görüldüğü tarihsel örnekler de vardır. Örneğin Endonezya'da 1998 yılında yapılan bir araştırma, kriz sonucu kadınlar tarafından yapılan iş miktarının erkeklere oranla arttığını göstermektedir. Bu artış, krizde kadınların 'son çare' olarak görülmesiyle açıklanabilir (Yaman, 2009:6). Erkeğin işsiz kalması durumunda, iş bulmasına yönelik ümitler tükenince veya erkeğin geliri ailenin geçimini sağlamakta yetersiz kalınca kadınlar son çare olarak çalışmaya başlamaktadırlar. Krizlerin kadın istihdamı üzerinde ilk bakışta paradoksal olan bu tür karşıt etkiler yaratması, krizin ortaya çıkış sürecinde kapitalizmin tarihsel özellikleriyle ve bu etkilerin gözlemlendiği bağlamların kapitalist dünya ekonomisine eklenme biçimleriyle açıklanabilir. Krizden ilk etapta etkilenen sektörlerin kadın ya da erkek yoğunluklu olup olmadığı gibi daha dolaysız görünen faktörler kadar, cinsiyet rejimlerinin verili tarihsel andaki özellikleri de bu etkilenme biçimlerini belirlemede etkilidir.

2008 krizinin emek piyasalarına ilk etkisi ise, imalat ve inşaat sektörleri gibi erkeklerin yoğun olduğu sektörlerin krizden direk etkilenmeleriyle, erkeklerin işlerini kaybetmesi ya da çalışma saatlerinin azalması olmuştur. Leschke ve Jepsen, bu durumun Avrupa Birliği'nin o dönemdeki 27 ekonomisinde erkek işsizliğinin kadın işsizliğinden ilk defa yüksek olması sonucunu doğurduğunu not ederler (2014:485, 582). Fakat krizin etkilerinin yayılması neticesinde, özellikle de kamu istihdamının daraltılmasıyla birlikte, kadınların yoğun olduğu sektörlerde de yıkıcı etkiler hissedilmeye başlanmıştır. Krizden çıkmak için benimsenen temel ilke olan kamu harcamalarının azaltılması, kamu sektöründen ve sosyal yardımlardan yararlananların çoğunlukla kadınlar olması nedeniyle, bu yıkıcı etkileri güçlendirmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün BM Kadın Örgütü ile kaleme aldığı rapora göre, kriz kadın

işsizlik oranı ile erkek işsizlik oranı arasındaki farkı 0,5'ten 0,7'ye çıkarmış ve kadınların yaptığı 13 milyon işi ortadan kaldırmıştır (*Milliyet*, 3 Temmuz 2013). Bunun yanında, krizlerin kadınların emek piyasasına katılımlarını arttırdığı durumlarda, toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından düşünülmesi gereken başka bir temel mesele de, kadınların emek piyasasında ucuz işgücü olarak değerlendirilmeleridir. Örneğin, *Milliyet Gazetesinde* 8 Mayıs 2013 tarihinde çıkan bir habere göre tarım sektöründe mevsimlik işçi olarak çalışan kadın emekçiler, erkeklerden yüzde 25 oranında daha düşük ücret almaktadırlar. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, kadınların gelirinin hane halkı refahı açısından erkeklerin gelirinden farklı sonuçlara yol açmasıdır. Hane içinde gelirlerin ve kaynakların bir araya getirilmesi ve dağıtılması süreçleri toplumsal cinsiyetlendirilmiş olduğundan, kadınların geliriyle erkeklerin gelirinin ailelerin genel durumunda, özellikle de sağlık ve eğitime ulaşımında farklılık yaratması doğaldır (Walby, 2009:13). Kadınlar, erkeklere kıyasla kısıtlı gelirlerini çocukları için harcama eğilimini daha fazla gösterdiklerinden, kadınların gelir kaybı uzun vadeli insani gelişme trendlerini de olumsuz etkileyecektir (Buvinic, 2009:5).

Kriz ve kadın konusundaki literatürün ele aldığı ikinci temel mesele ise, krizlerin ücretsiz kadın emeği üzerindeki etkileridir. Hakim iktisadi yaklaşımlar ekonomiyi yalnızca piyasalaşmış üretim ve tüketim dinamikleriyle ele alarak kadınların yeniden üretim konumunu inceleme dışı bırakırlar. Oysa iktisadi gereksinimlerin büyük bir kısmı piyasa dışı faaliyetlerle yeniden üretim cephesinde yerine getirilmektedir (Antonopoulos ve Memiş, 2009:82). Bu nedenle ekonomik kriz incelenirken, yeniden üretim alanında gerçekleşen değişimler ve bu alanın aktif öznelere olan kadınların bu değişimlerden etkilenme biçimleri, doğal olarak ele alınan konuların başında gelmelidir. Örneğin krizlerin en yaygın sonuçlarından biri olan sosyal harcamaların azaltılmasıyla, kriz nedeniyle mevcut gelirlerinde halihazırda azalma olan ailelerin sağlık hizmetlerine ulaşmaları zorlaşmaktadır. Bu durumun dolaysız sonucu, kadınların ücretsiz bakım emeklerinin niceliksel artışıdır (Yaman, 2009:12). Bir başka deyişle, sağlık alanında kamu harcamalarının azaltılması, kadınların tıpkı erkekler gibi bireysel olarak sağlık hizmetlerine erişimini güçleştirirken, erkeklerden farklı olarak kadınların görünmez emeğinde de bir artışa neden olmaktadır. Bu ve bunun gibi pek çok başka örneğin gösterdiği gibi, kadınların yeniden üretim alanındaki konumlarını incelemeye tabi tutmak, ekonomik krizlerin toplumsal etkilerinin anlaşılması açısından hayati önemdedir.

Kadınların yeniden üretim sürecindeki konumları dolayısıyla ücretsiz emeklerinin artışı, kadınların istihdam piyasasına katılım biçimleri üzerinde de etkilidir. Çocuk ve yaşlı bakımı, yemek yapma, evin temizliğini sağlama gibi işlerden sorumlu tutulan kadın, iş piyasasına girdiğinde de bu yeniden üretim faaliyetlerine vakit ayırabilmek adına sıklıkla esnek, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışmak durumunda kalmaktadır. Diğer yandan kriz dönemlerinde kadının iş piyasasına girmesi, zaten krizden önce de sorumlu tutulduğu ev içi yeniden üretim sorumluluklarının yanına bir de üretim için harcaması gereken emek gücünü eklemektedir. Örneğin, 2008 krizinin Türkiye'de kadının ücretli ve ücretsiz çalışma saatleri üzerindeki etkisini inceledikleri makalede Memiş ve Kaya Bahçe, krizin görünmeyen emek üzerindeki etkisini son derece çarpıcı sonuçlarla ortaya koyarlar. Yazarlar, partnerinin işsizlik riskinde %1'lik bir artışın kadının hem ücretli hem ücretsiz çalışma saatlerinde % 5'lik bir artışa neden olduğunu kaydederken, erkekler için bu artışın ancak % 0.7 olduğunu belirtirler. Bu artışların, halihazırda kadın ve erkek çalışma saatleri arasındaki farkı yüzde 25 oranında (günde 18 dakikaya karşılık gelecek şekilde) arttırdığını belirten Memiş ve Kaya Bahçe, kır ve kent arasında bu artışlarda ciddi farklılıklar görülse de, ulusal

ortalamalarda kadınların çalışma sürelerinin erkeklerinkinden sekiz kat daha fazla arttığını iddia ederler (2010:183). Gelişmekte olan ekonomilerde ekonomik krizlerin kadınlar ve erkeklerin çalışma süreleri üzerindeki etkileri hakkındaki ampirik verilerin yokluğuna rağmen, Memiş ve Kaya Bahçe 1997 krizinden sonra Endonezya'da, 2008 krizinde ise Filipinler'de benzer eğilimlerin varlığını aktarırlar (2010: 198). Bu kısıtlı araştırmaların da gösterdiği gibi, kadınlar yaşanan bu tür krizlerden hem üretici konumlarıyla hem de yeniden üretici konumlarıyla zarar görmektedir.

İşçi alan ülkelerin artan ucuz işçi talebinden veya kendi ülkelerinde iş olanaklarının yetersizliğinden kaynaklanan ve/veya dış ülkelerde daha iyi koşullarda çalışma beklentisi gibi sebeplerle milyonlarca kadın sınır ötesine göç etmektedir. Ancak, göç edilen ülkedeki toplumsal cinsiyet temelli işbölümünün mevcut yapısı nedeniyle kadın göçmenler geleneksel olarak “kadın işlerinde” – ev işleri, çocuk/yaşlı bakımı, hemşirelik/hastabakıcılık, ev içi hizmetler veya seks işçileri olarak çalışmaktadırlar. Çoğunlukla da bu işler düşük ücretli, sosyal hizmetlerden yararlanılamayan ve kötü çalışma koşulları olan, istikrarsız işlerdir (İnsan Hakları İzleme Komitesi, Dünya Raporu aktaran Antonopoulos ve Memiş, 2009:96). Bu durum göçmen işçi kadınların üretim ilişkileri bakımından konumları itibariyle yüksek oranda sömürü ve ezilmeye maruz kaldıklarını göstermektedir. Ancak işçi göçünün ülke piyasaları için oldukça önemli bir özelliği daha vardır; göç eden işçiler, geride bıraktıkları ailelerine gönderdikleri paralarla, ülkelere döviz taşımaktadırlar. Bir çok araştırma bu işçi döviz gelirlerinin yoksulluğu azaltma konusunda önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Buvinic 2009:4; Seguino 2009:3; Eilor 2009:2).

Krizin kadınlar üzerindeki en önemli etkilerinden bir tanesi de kadın emeğinin giderek daha esnek ve güvencesiz biçimde istihdam edilmesi olmuştur. 2013 yılı verilerine göre kadınların yüzde 52'si korunmasız ve kayıtdışı çalışmaktadır (DİSK-AR, 2014). Korunmasız istihdam grubundaki çalışanlar kendilerini iktisadi durgunluk dönemlerinde koruyacak sosyal güvenlik ve güvence ağlarından yoksun olduklarından ve genellikle bu tür dönemlerin olumsuz etkilerini bertaraf edecek yeterli tasarrufları yapabilecek gelire sahip olmadıklarından, bu istikrarsız çalışma biçimi ile yoksulluk arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Antonopoulos ve Memiş, 2009:103). Çalışan kadınların yarısından fazlasının bu istihdam grubuna girmesi de kriz dönemlerindeki kadın yoksulluğunun nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Bu gelişmenin anlaşılması açısından meta ekonomisi ve ücretsiz emek arasındaki ilişkinin iki farklı boyutundan söz etmek gerekir. Bu iki kategori arasında birbirini bazen besleyen ve destekleyen, bazen ise birbirlerine yönelik engel teşkil eden bir ilişki vardır. Bunlardan ilki karşılıksız emeğin piyasayı olumlu bir dışsallık yaratarak desteklemesidir. Buna göre piyasa dışı ekonomik faaliyetler piyasadaki maliyetlerin düşük tutulmasını sağlamaktadır (Antonopoulos ve Memiş, 2009:89). Örneğin ücretlerin daha düşük seviyelere çekilebilmesi ve bu düşük ücretlerle emeğin yeniden üretilmesi sürecinin sürdürülebilmesinin ancak karşılıksız emeğin desteği ile gerçekleşebildiği savunulur. Birbirine engel teşkil edecek nitelikte olan ilişki ise son yıllarda Avrupa'da sıkça tartışılan “aile ve iş yaşamının uzlaştırılması” politikaları ile ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalar kadının direkt gelir getirmeyen çalışma yaşamının işgücü piyasasına katılımını engellediği ve çeşitli sosyal, ekonomik ve politik olumsuz etkileri olduğunu vurgulamakta ve kadının her iki cephedeki rolünü yerine getirebilmesi için çalışma koşullarının gerekli şekilde değiştirilmesini savunmaktadır (Antonopoulos ve Memiş, 2009:89). Yapılan araştırmalar bu tespitin doğru olduğunu kanıtlar niteliktedir. Gerçekten de kadınların işgücüne katılmamalarının başlıca nedeni evde ailelerine sundukları bakım emeği olarak kavramsallaştırabileceğimiz ev

işleridir. Bu durum ilk olarak, kadının yeniden üretim alanındaki konumunu ortaya koyması açısından önemli bir kanıttır. İkinci olarak ise, son yıllarda bu tür tartışmaların ortaya çıkması, kadının piyasaya çekilmek istendiğinin bir göstergesidir. Avrupa eksenli bu tartışmalar, yaşanan ekonomik kriz de göz önünde bulundurularak değerlendirildiklerinde, tartışmaların aynı zamanda kadınları iş piyasasına çekmenin ve bunu yaparken de onu esnek çalışma biçimleriyle üretime katmanın meşru zeminlerini hazırlar nitelikte oldukları da görülür.

Görüldüğü gibi, krizin kadınlar üzerindeki etkileri tartışılırken, kadınların istihdam piyasalarındaki durumları hakkında ayrıntılı analizler yapılmış, güvencesiz ve esnek çalışmanın gitgide kadın emeğini daha çok karakterize ettiği ortaya konmuştur. Anaakım iktisat yaklaşımlarının, ücretsiz emeği analizden dışlayan niteliği de feminist sosyal bilimciler tarafından gösterilmiş ve literatürün kadınların krizden etkilenmesi noktasında vurguyu yaptığı asıl noktalardan biri de kadınların görünmez emeği olmuştur. Hiç kuşkusuz, kadınların görünmeyen emeğinin tartışmaya dahil edilmesi, anaakım iktisat teorileri karşısında feminist iktisadın son derece önemli bir kazanımıdır ve krizin toplumsal cinsiyet perspektifinden anlaşılması açısından merkezi bir rol oynar. Ancak vurgunun yalnızca bu noktaya yapılması, kriz ve toplumsal cinsiyet açısından krizin etkilerinin ücretli ya da ücretsiz kadın emeği alanına hapsedilmesi anlamına gelir, dolayısıyla toplumsal etkilerinin bütüncül bir kavrayışını olanaksız kılar. Makalenin bundan sonraki kısmında, bu kavrayışın ana hatlarını oluşturacak temel noktaları ele alacağız.

Krizin Ekonomik Boyutunun Ötesi: Krizin “Doğası”

2008 krizinin, her şeyden önce, kapitalizmin 1980 sonrası girdiği neoliberal/post fordist birikim rejiminin krizi olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Neoliberalizmde sabit olan süreçlerin yerini esneklik ile karakterize olan süreçler almıştır. Bir yandan emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları açısından esneklik giderek artarken, diğer yandan da devletin küçülmesi adı altında sosyal korumaların azaltılması ve sosyal güvenlik sistemlerinin çalışmaya dayalı olarak yeniden tanımlanması söz konusu olmuştur. (Balta, 2014:86). Aynı zamanda devlet, yeni sermaye birikim alanları yaratmak üzere, özellikle 1980’lerin sonundan başlayarak özelleştirmeler ile sadece elindeki kamu iktisadi işletmelerini değil, orman arazileri, dereler gibi doğanın çeşitli unsurlarını da sermayenin kullanımına açmıştır. Doğanın kendisinin de bir meta haline geldiği, bunun sonucunda ekosistemlerin bozulduğu, bunun da insan, hayvan, bitki, her canlıyı etkilediği süreç son derece hızlanmış ve sonuçları dramatikleşmiştir. İçinden geçmekte olduğumuz kriz, ekolojik krizle bütünleşen bir ekonomik krizdir çünkü krizin yapısal-geri dönülemez sonuçlarından bir tanesi de doğanın yıkımı olmuştur. Ancak, “doğanın yıkımı/ekolojik yıkım” dediğimiz süreç de sınıfsız ya da cinsiyetsiz değildir; aksine yoksulları daha da yoksullaştıran, kadınları daha da ezen bir işlev görmektedir. Örneğin sanayi devrimi, kirliliğin mekânsal olarak yoğunlaşmasına ve “yoksul bölgelerin” oluşmasına (Fitzpatrick, 2014:286), “endüstriyel” mekanlarda sağlığın bozulması, temiz suya ve havaya ulaşamama gibi sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bu sadece ulusal ölçekte yaşanan bir sorun değildir, başta maden arama faaliyetleri nedeniyle, Orta ve Kuzey Afrika, son yüzyılda dünyanın çöplüğü haline gelmiştir.

2008 krizi, sermayenin el koyma yoluyla birikim modelinin (neoliberalizmin) bir krizi olduğu gibi, sermayenin krize verdiği yanıt, bu stratejik yönelimi çok daha katı bir biçimde uygulamak olmuştur. El koyma yoluyla birikim modeli,

David Harvey'nin tanımladığı biçimde, 1970'lerden itibaren geliştirilen neoliberal stratejinin, özelleştirme, finansallaştırma, kriz yönetimi ve manipülasyonu ve devlet kaynaklarının yeniden dağıtımı üzerinden işlemesidir (Harvey 2006; Hobsbawm 2014). Kapitalizm her zaman birikime dayanmıştır ancak el koyma yoluyla birikim stratejisi, doğanın ve emeğin sömürsününün katmerleşmesi anlamında ekolojik krizi hızlandıran bir işlev görmüştür. Örneğin tarımsal alanların aşırı ticarileşmesi ya da bu alanlara yapılan HES'ler, RES'ler, termik ve nükleer santraller, geçimlik ve küçük ölçekli tarım ekonomisinin ortadan kalkması gibi ilk elden gözle görülür sonuçlar doğurmaktadır. Bu durum, tüm canlıları etkilemektedir, ancak kadınları özgül bir biçimde etkilediğini ileri sürmek mümkündür. Örneğin krizin bu boyutu nedeni ile tarımsal alanların kullanılamaz hale gelmesi, tüm ailenin büyük şehirlere göç etmesine neden olurken, "ücretsiz de olsa aile işçisi olarak tarımsal alanda çalışan kadınları da işsiz bırakmakta, şehirlerdeki apartmanların dört duvarına sıkıştırılmaktadır" (Balta, 2014:87).

2008 krizini tetikleyen ve sonuçlarını ağırlaştıran ekolojik krizin kadınlar açısından etkisi, sadece tarımsal işgücü olarak kadınların yerinden edilmesiyle de sınırlı değildir. Kadınların krizden farklı etkilenmelerinin nedenlerinden biri de gıda sektöründe yaşanan krizdir. Açlık ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Tubelio ve Fischer, iklim değişikliği nedeniyle gıdaya erişimin zorlaşması sonucu bir milyardan fazla insanın yetersiz beslenme sorunu yaşayacağını öngörmektedir (akt. Gürlük ve Turan, 2008:65). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (*Food and Agriculture Organization-FAO*) Cinsiyet Eşitliği ve Gıda Egemenliği Raporu'na göre, tüm dünyada yetersiz beslenen insanların yüzde 60'ını kadınlar ve kız çocukları oluşturmaktadır. Bu rakam, tesadüfi değildir. Aynı rapor, gıdaya erişimde açık bir toplumsal cinsiyet eşitsizliği olduğunu da net bir biçimde ortaya koymaktadır (FAO, 2007: 1). Kadınların gıdaya erişiminin kısıtlı olması, genel olarak kaynaklara erişimlerinin kısıtlılığı ile ilgili ise de, tüm dünyadaki gıdanın yüzde 80'inden fazlasının kadınlar tarafından üretiliyor olduğu gerçeği, bu alanda toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dayalı bir el koyma ilişkisi olduğunu da açık bir biçimde göstermektedir. Tarımsal işgücünün küresel düzeyde yüzde 60 ila 80'ini (Vivas, 2012) FAO'nun bir başka raporuna göre⁴ küresel olarak ise ortalama yüzde 43'ünü kadınların oluşturmasına rağmen, kadınların kaynak ve fırsatlara erişimi daha kısıtlı olduğu için üretim verimlilikleri erkeklerden yüzde 20-30 oranında daha düşük gerçekleşmektedir. 2008 krizi, kadınların kaynaklara zaten sınırlı olan erişimini daha da kısıtlamış, aynı zamanda krize çözüm olarak gösterilen metalaşmanın artırılması ile toplumsal cinsiyet eşitsizliği de derinleşmiştir.

Bu krizin arka planında yatan nedenlerden biri de finans sektörünün diğer sektörlerle kıyasla öncelikli hale gelmesi ve bu durum sonucunda izlenen politikaların birçok ülkenin tarım sektörünü olumsuz yönde etkilemesidir. Böylece temel gıda maddelerini ithal etmek durumunda kalan ülkeler yaşanan fiyat dalgalanmalarıyla, gıda güvensizliği riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Arap Devrimlerine yol açan süreçte, ekolojik krizin görünümünden bir tanesi olan "gıda krizi" de son derece etkili olmuştur (Kratke, 2011). 2007-8 döneminde petrol fiyatlarındaki artış, artık endüstrileşmiş olan tarımsal maliyetleri de etkilemiş, bu durum iklim değişiklikleri ile hızla artan kuraklıklarla birleşince, gıdaya erişim özellikle yoksullar açısından son derece zorlaşmıştır. Gıda krizinin ortaya çıkışı hakkında

⁴ FAO, Women in Agriculture: Closing the Gender Gap for Development (<http://www.fao.org/docrep/013/i2050e/i2082e00.pdf>).

kuraklık, artan taşıma maliyetleri, tahılların ve yağlı tohumların biyoyakıt ve endüstriyel hammadde olarak kullanılması, tarıma yetersiz yatırım yapılması gibi farklı birçok neden öne sürülmüştür. Ancak bu nedenler gıda krizini kısmen açıklıyor olsalar da, krizin arkasında yatan temel neden geçmişte hükümetlerin uygulamaları ve uluslararası antlaşmalar ve düzenlemeler sonucu verilen politik kararlardır (Antonopoulos ve Memiş, 2009:110). Dolayısıyla FAO'nun toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve yetersiz beslenme arasındaki korelasyonu ortadan kaldırmak için önerdiği kadınların eğitimini, istihdamını ve siyasal katılımını arttırmak (2007: 5) gibi çözümler yeterli görünmemektedir. "Gıda güvenliği" terminolojisini kabul etsek bile, bunun dayandığı "gıdanın varlığı, gıdaya erişilebilirlik ve gıdanın kullanımı" (FAO, 2007: 5) sacayaklarından en azından birincisi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ile ortadan kaldırılabilir bir sorun değildir. Gıdanın varlığı, gıdanın ticarileşmesi ile birlikte zaten piyasa ilişkileri ile belirlenmektedir. Hangi gıdanın üretileceğine gittikçe daha fazla oranda ihtiyaçlar değil, borsalar karar vermektedir.

Ekonomik krizle birleşen ekolojik krizin bir diğer boyutu, ise su krizidir. İklim krizi ve suyun ticarileşmesi ile birlikte, dünyada bir milyardan fazla insanın temiz suya erişiminin olmadığı hesaplanmaktadır (CAPNET, 2006). Temiz suya erişimin olmayışı yılda 3.5 milyon insanın hayatını kaybetmesine neden olmaktadır. E. koli, ishal gibi hastalıklar nedeniyle hayatını kaybeden çocuk sayısının yılda 1.5 milyona ulaştığı düşünülmektedir (CAPNET, 2006). Suya ulaşım, suyun kullanımı ve yönetimi çok açık toplumsal cinsiyet farklılıklarını barındırmaktadır. Bakım emeği üzerlerine yüklenmiş olan kadınların, temiz su kaynaklarına erişim için günde dört ya da daha fazla saat harcadığı tahmin edilmektedir. Diğer yandan, özellikle içme ve sulama suyunun alınıp-satılan bir meta haline gelmesi ile zaten dünyadaki en yoksul nüfusun yüzde 70'ini oluşturan kadınların suya erişimi iyice zorlaşmaktadır. Sonuç itibarıyla, 2008 yılında görünürlük kazanan ekonomik krize neden olan ekolojik krizin çeşitli boyutları, ekonomik krizle birlikte daha da ağırlaşmakta, sonuç olarak kriz, varolan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir.

Nüfusun Biyopolitikası ve Pronatalizm

Nüfus politikaları ve biyopolitika, her zaman iktidarların temel araçlarından bir tanesi olmuştur. Aile ve onun merkezi olarak kadın, temel sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamadan yanı sıra, beden ve dolayısıyla doğurganlığın kontrolü işlevini de yüklenir. "Bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanması" kapitalizm için vazgeçilmez öğelerdir (Foucault, 2003:102). Ancak devletin niteliği ve elbette kapitalist üretim tarzının geldiği aşama, nüfus politikalarında en önemli belirleyicidir. "Kadınların bedenlerinin bir devlet aygıtı haline gelmesi, ya da makineleşmesi" (Akşit, 2010:183) denilebilecek bu sürecin dümenini tutan hükümetler, kapitalizmin dönemsel ihtiyaçlarına göre nüfusun artırılması ya da azaltılmasına yön verebilirler.

Refah rejimlerinde sosyal güvenlik harcamaları önemli bir kalem olduğundan, devletler nüfusun artışı kontrol altında tutmak ister. Bu nedenle de refah rejimlerinin söz konusu olduğu dönem ve ülkelerde doğum kontrolü araçlarına erişim kolaylaştığına, devletin bizzat doğum kontrolü ve aile planlamasını teşvik ettiğine tanık oluruz.

Hatta 1960'ların sonunda doğum kontrol yöntemlerinin laboratuvarlarda geliştirilmesinde kadın özgürlüğü hareketinden çok, bedenın tıbbileştirilmesinin, dolayısıyla kontrol altına alınmasının daha belirleyici olduğu da ileri sürülebilir. Doğum kontrolünün spiral gibi modern formlarına yakın biçimler, kadınların 1920'lerden beri kullandığı araçlardır. Esas olarak bunların seri üretimleri ve kimyasalların kullanımı 1960'ların sonundan itibaren ortaya çıkmış ve kimileri tarafından haklı olarak kadın özgürlüğü hareketinin bedenler üzerindeki kontrolün geliştirilmesi talebi/ihtiyacına bir yanıt olduğu savunulmuş, diğeri tarafından yine haklı olarak, ataerkil sistemde erkeklerin cinsel özgürlük ihtiyacına yanıt veren araçlar ya da nüfus kontrolü politikalarının bir sonucu olarak eleştirilmiştir.

Nüfus devletin savunma, üretim gibi çeşitli işlevleri yerine getirmesi açısından elindeki en büyük güçtür. Malthus 1798'de sistematize ettiğinden beri, doğum kontrolü ve bunun için de genel olarak kadın bedenlerinin kontrolü, önleyici bir nüfus politikası olarak devletlerin gündemindedir. Bugün bile, kadınların doğum kontrolüne ve hatta sterilizasyona zorlanması, bazı ülkelerde ciddi bir sorun olarak yaşanmaktadır. Ancak, doğum kontrolü kadar, kadınların çocuk yapmaya devlet eliyle teşvik edilmesi de önemli bir beden kontrolü sorunudur. Nitekim, biyopolitika "iktidarın genişleyerek silikleşmesi ya da bireyin kendisine daha fazla inisiyatif alanı açması, fakat bu inisiyatif alanlarının iktidara olan bağımlılığı neticesinde bireyin eylem kapasitesinin de iktidara tabi olma sonucunu doğurması durumu"dur (Baştürk, 2013, 263).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, refah rejimleri emek gücünün yeniden üretimi ve nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim alanlarındaki harcamaları artırmasını engellemek ve işsizliği azaltmak için nüfusu da kontrol altına alma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu dönem Türkiye'de de "10 yılda on beş milyon genç yaratmak" hedefiyle karakterize olur (Akçay, 2014). Türkiye'nin de dahil olduğu refah rejimleri 1970'li yılların sonlarına kadar, nüfusun kontrol altında tutulmasını bir nüfus politikası olarak belirlemiş ve buna uygun önlemleri yine kadın bedeni üzerinden almıştır. Ancak neoliberalizmin yeni büyüme modelinde emek gücü daha çok hizmet sektöründe çalışan ve çoğunlukla niteliksiz bir biçimde karşımıza çıkar. Kabaca, bunların tamamının nitelikleştirilmesine de ihtiyaç yoktur. 24 Ocak Kararları ile birlikte neoliberal birikim rejimine geçen Türkiye'de nüfus politikasında da derin bir kırılma yaşanmıştır. Örneğin daha önceki Kalkınma Planları aşırı nüfus artışından dem vururken, 1980'lerle birlikte birden "plancılar" nüfus artışının nerdeyse durmasını dert etmeye başlamışlardır. Bu soruna bulunan çözüm şudur: "Ferdin topluma kazandırılmasında birinci derecede önemli olan ailenin, maddi ve manevi bakımdan sağlıklı bir kurum olarak korunması eğitilmesi ve geliştirilmesi yönünde tedbirler alınacaktır" (5. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989).

Neoliberal finansallaşmaya bağlı olarak özellikle 1990'ların sonundan itibaren yerleşen "istihdamsız büyüme" denilen modelde bir grup işgücünün istatistiklere yansımaya şıkilde dışarıda bırakılması, fevkalade beklenen ve özlenen bir olgudur. Bu kesimin kadınlar olması ise kadınların aile içinde niteliksiz işgücü olarak yetiştireceği çocuklar yapmasını özendirirken, temel olarak, kadının "üretim işlevlerinin", "üretme" organları ile birlikte, doğaya ait sayılmadığı ideolojiyi güçlendirir (von Werlhof, 2005). Kafa ve kol, erkeğe ve emeğe ait tabirlerken, kadınların biyolojik yazgılarının bir sonucu olarak yaptıkları üretken işlevler ve örneğin rahim, kadına bir "ücretli köle statüsü" vermeye yetmemekte, kadın daha çok mülkiyet olarak görülmektedir. Kadının bedeni ile birlikte mülk edinilmesi ise,

ücretli emeğin sosyal maliyetini, ikili işgücü piyasası dolayısıyla gerçek ücretleri de azaltan, aynı zamanda erkekleri de çalışmaya mahkûm eden, dolayısıyla onunla bir bütün olarak düşünülmesi gereken bir unsurdur. Ayrıca buna, kadınların ikincil konumunun üretim alanındaki işlevlerine ek olarak, muhafazakârlığın bir de “ekstra disipline edici” işlevini eklemek gerekir. Yıldırım, bunu kadının biyolojik yeniden üretim işlevine ek olarak, neoliberal muhafazakarlık döneminde kadına atfedilen “ideolojik yeniden üretim işlevi” olarak tanımlar (2013). Gerçekten, neoliberal saldırı karşısında işçi sınıfının çoğunlukla kol gücüyle çalışan erkeklerini bir bütün olarak disipline etmek için evde bakılması gereken kadın ve çocuklar ile kadercilikten daha iyi bir gerekçe olamaz.

Diğer yandan, 1970’lerin krizine bir yanıt olarak başlayan emeğin esnekleştirilmesi süreci, muhafazakarlaştırmanın da yapısal gerekçesini oluşturur. Kadınlar bu anlamda esnekleşmenin doğrudan hedefleridir. Ancak esnekleşmeyi sağlayan koşullardan biri de kadınları evlerine geri çağıran neoliberal muhafazakarlık olmuştur. Esnekleşme elbette erkekleri de işsizleştiren, güvencesiz işlere mahkûm eden, bir deyimle de “evkadınlaştıran” bir pratiktir. Diğer yandan, yükselen erkek işsizliğine karşı kadınların ailenin sağladığı ekonomik garantiyi kaybetmeleri söz konusudur, buna karşın işsizliğin kompanse edilmesi ve sosyal koruma masraflarının azaltılması için yine de aile içinde kalmaya devam etmeleri gerekir.

Pronatalizm, kadınların beden kontrolünün kendilerinde değil, “kurmay ataerk olarak devlet”te olmasını gerektirir ve bu yaklaşımı paylaşmayan tüm ideolojilere de karşıdır. Kadın bedeninin denetiminin kadınlarda mı yoksa devlette mi olacağına dair mücadele, sadece söylemsel düzeyle de sınırlı değildir. Pronatalizm günümüzde ideolojik olarak da beslenmektedir. Krizle birlikte, hem işçi ve işsizler için yoksulluğu bir kader olarak görmek ve aile merkezli yeni yaşamımızda sosyal güvenlik yerine sosyal yardıma razı olmak, hem de ucuz işgücü ve tüketici olarak çocuk yapmak şeklindeki beden politikasının tırmanışı, kadın bedeninin ve kimliğinin kontrol altına alınması gayesinin bir sonucu olarak şiddeti de arttırmıştır.

Kriz ve Kadına Yönelik Şiddet

Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden/cinsiyetçilikten kaynaklı evrensel bir kadının insan hakları sorunu olarak karşımızda durmakta ve her geçen gün artmaktadır. Ancak kadına yönelik şiddet, erkek bireyler tarafından birey olarak kadınlara yöneltilmiş şiddetin ötesinde, onu aşan bir durumdur. Örneğin *İstanbul Sözleşmesi* (2011), kadına yönelik şiddetin, tehdit, zorlama veya özgürlüğün rastgele bir biçimde kısıtlanması da dahil olmak üzere, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar ve acı verilmesi sonucunu doğuracak toplumsal cinsiyete dayalı tüm şiddet eylemleri” olarak tanımlamaktadır.⁵ Bir başka deyişle, bir cins olarak kadına yönelik şiddet, erkekler tarafından uygulanabildiği gibi, devletler tarafından da uygulanabilir. Bu bölümde, şiddet, genel olarak Türkiye’nin de ilk imzacılarından olduğu *İstanbul Sözleşmesi*’nin *Tanımlar* bölümünde de belirttiği gibi, “fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar ve acı verilmesi” olarak tanımlandıktan sonra, kriz karşısında neoliberal

⁵ Sözleşmenin resmi çevirisi şu adreste bulunabilir: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%20210%20Turkish.pdf>.

hükümetlerin kadınlara yönelik ekonomik ve beden politikaları, bir kez de kadına yönelik devlet şiddetinin artması bağlamında ele alınacaktır.

Hakim iktisadi yaklaşımların, kriz dönemlerini üretim ve tüketim ilişkileri üzerinden analiz ederken, yeniden üretim alanını analize katmadıklarını yukarıda belirtmiştik. Bu durum, kadınların erkeklerden farklı olarak, kriz karşısında yaşadığı spesifik sorunların göz ardı edilmesine neden olur. Ev işi adı altında gerçekleştirilen, temizlik, yemek, yaşlı ve çocuk bakımı gibi yeniden üretim süreçleri, toplumda kadının görevi olarak kabul edilirler. Kriz dönemlerinde ise, devletin sosyal güvencelere ayırdığı bütçede azalma görülür. Bu durum devletin sağladığı sağlık hizmetlerinin, çocuk ve yaşlılara yönelik bakım hizmetlerinin ücretlerinin arttırılmasına yol açar.

Krizin diğer bir boyutu ise, işsizlik oranlarındaki artış ve işçilere verilen ücretlerdeki azalmadır. Mevcut gelirlerinde azalma olan hane halkları, devletin kendilerine sağladığı hizmetlerdeki bu pahalılaşma karşısında, bu hizmetleri satın almak yerine hane içerisinde kendileri gerçekleştirme yoluna giderler. Hane içerisinde bu hizmetleri gerçekleştirmek ise, ev işini kadın işi olarak gören hakim toplumsal kabul nedeniyle, genellikle kadına düşer. Örneğin, pahalılaşan sağlık hizmetlerinin daha az kullanılması kadını, bir birey olarak sağlık hizmetlerinden mahrum bıraktığı kadar, onu ailenin diğer üyelerinin sağlık hizmetlerine ulaşım açısından karşılaştıkları zorlukların oluşturduğu açığı kapatmaya da zorlar. Yani çocukların, hastaların ve yaşlıların bakımından sorumlu tutulanlar kadınlar olduğu için sağlık hizmetleriyle ilgili her kötüleşme kadının bakım emeğine harcayacağı zamanı da arttırmakta (Yaman, 2009:12), bu bakımdan kadınların iş dışı kalan zamanına artan bir el koyma ilişkisi şeklinde yaşanmaktadır.

Krizlerin özellikle kadını etkileyen başka bir yanı da, daha önce de belirttiğimiz gibi, sermayenin duyduğu ucuz işgücü ihtiyacıdır. Kadın ve erkeğin toplumsal konumlarındaki eşitsizlik iş gücü piyasalarına da yansır ve kadın, ucuz emek gücü olarak değerlendirilir. Kadının işgücü piyasasındaki konumlanışı da genellikle, hane içi pratiklerine benzer olan meslek gruplarına yönelik olur. Kadınların yoğun olarak çalıştığı bu sektörler, kadınsı işler olarak anılırlar ve bu sektörlerdeki ücretler, işlerin “kadınsı” yapısından dolayı düşüktür. Bu tür nedenlerle erkeklerle eşdeğer emek gücü harcadıkları halde eşit ücret alamayan kadınlar, sermaye grupları için ucuz işgücü haline gelir ve kriz dönemlerinde sermayenin ucuz işgücüne duyduğu ihtiyaç sonucunda da piyasaya çekilirler. Ancak üzerlerine yüklenen temizlik ve bakım gibi ev içi işler, kadınların iş gücü piyasasına esnekleşmiş üretim biçimleriyle dahil olmasına neden olur. Ev içi işlerden muaf tutulmadan, kriz dönemlerinde piyasaya çekilen kadınların, ücretli çalışma zamanlarında, istihdamdaki daralmalar nedeniyle yüzde 4 oranında bir azalma yaşanırken, ücretsiz çalışmaya ayırdıkları zaman, bu dönemlerde yüzde 15 oranında artmaktadır (Kaya Bahçe ve Memiş, 2010:8).

Kaya Bahçe ve Memiş, kriz dönemlerinde kadınların toplam çalışma zamanının yüzde 12,5 oranında arttığını belirtirler (2010:9). Bu durumu toplumda kadının konumlandırılış biçimiyle açıklamak mümkündür. Toplumda hakim olan görüş kadınların yerinin evinin içi, ailesinin yanı olduğu görüşüdür. Esnek üretim, kadını bu yerinden koparmadan, geçici olarak piyasaya çekmenin en önemli aracı haline gelir. Gerçek yeri evinin içi olan kadın, esnek üretim biçimleriyle birlikte geçici olarak iş yaşantısında yerini alır. Bu nedenle de kadın için çalışma yaşamı oldukça güvencesizdir. Yukarıda da görüldüğü gibi kadınlar, kriz dönemlerinde çok daha uzun sürelerde çalışmakta ancak kadının emek gücünün ikincil planda tutulması nedeniyle, emeklerinin karşılığı olan ücreti alamamaktadırlar.

Kadının, artan oranda güvencesizleşmiş bir biçimde, emek gücünün karşılığını alamadan, ucuzca çalıştırılması ise, kriz dönemlerinde kadınların çok daha yoğun bir biçimde ekonomik şiddete maruz kaldığının göstergesidir.

Bu ekonomik şiddetin yanı sıra, devletlerin kriz dönemlerinde uyguladıkları politikaların, kadınlara karşı psikolojik/duygusal şiddet içerdiğini gösteren örnekler de mevcuttur. Kriz dönemlerinde kadınlardan, işlerini kaybeden eşlerine destek olmaları beklenir. Oysa bu dönemlerde kadınların yaşamları yukarıda da gösterdiğimiz gibi zaten oldukça zorlaşmaktadır. Fakat, hakim kabulde “yuvayı dışı kuş yaptığı” gibi, yuvanın bekasını sürdürmek de kadına düşer. Bunun için de, işini kaybetmiş, ailesinin geçimini sağlayamaz olmuş erkek, kadın tarafından desteklenmeli, kadın erkeğe psikolojik destek sunarak onu rahatlatmalıdır. Güney Kore’de 1997 yılındaki Asya Krizi’nden sonra uygulanan devlet politikası tam da bu duruma örnek teşkil eder. Bu dönemde Güney Kore hükümeti kadınlara yönelik olarak şöyle bir slogan üretmiştir; “Kocalarımıza enerji verin”. Hükümetin bu sloganla hedeflediği, krizin erkekler üzerindeki etkisini kadınların azaltmalarıdır (Yaman, 2009:13). Burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, kadınların erkekleri “sakinleştirerek” yuvanın bekasını sağladıkları gibi, aynı zamanda devletin de bekasını sağladıklarıdır. Kadınlar, bu tür devlet politikalarıyla işsizliğin, yoksulluğun arttığı kriz dönemlerinde, yaşanması muhtemel bir toplumsal kırılmaya karşı da tampon olarak kullanılmaktadırlar. Burada çoğunlukla kadınların emek gücüne dayalı olarak işleyen yeniden üretimin başka bir boyutu daha karşımıza çıkar. Yeniden üretim süreci, yalnızca sermayenin ve iktisadi koşulların yeniden üretimini değil aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve toplumun bütününe de yeniden üretilmesini kapsar. Böylece piyasa için de vazgeçilmez bir gerekliliği olan hukuksal düzenlemeler ve bu düzenlemelerin aktif bir şekilde işlerliği de, kadının sorumluluğunda olan yeniden üretim alanında gerçekleşir (Kaya Bahçe ve Memiş, 2010:2).

Kriz dönemlerinde sadece devlet şiddeti artmaz. Devletin ekonomik ve psikolojik şiddetinin yanı sıra, kadına yönelik erkek şiddetinin de bu dönemlerde artma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Örneğin 1997 Asya Krizi’nde sonra Güney Kore’de ev içi şiddete uğradığı için Kadınlar İçin Yardım Hattını arayan kadınların sayısı, 1998 yılında bir önceki yıla göre yedi kat artmıştır. Tayland’da ise Kadın Haklarını Koruma Merkezi’nin verilerine göre kadına karşı ev içi şiddet vakası 1997 yılında 534 iken 1998’de 812’ye çıkmıştır (Yaman, 2009:14). Türkiye’de ise 2008 krizinin ardından ölümle sonuçlanan kadına yönelik şiddet vakalarında artış görülmektedir. 2009 yılında 105 kadın erkekler tarafından öldürülmüşken, 2013’te bu rakam 214’e çıkmıştır (Beşli, 2014). Bu örneklerin de gösterdiği gibi ekonomik kriz, kadına karşı fiziksel şiddet vakalarında da bir artışa neden olmaktadır.

Sonuç

2008 krizinin, tıpkı kapitalizmin diğer krizleri gibi, toplumsal cinsiyetlendirilmiş sonuçlar yarattığı, gerek sosyal bilimciler, gerekse ulusal ve uluslararası kurumlar tarafından yapılan çalışmalarda ortaya konmaya devam etmektedir. Bu amaçla üretilen yayınlarda, krizin kadınlar üzerindeki etkileri tartışması iki temel alan üzerinde yoğunlaşmıştır: kadınların istihdam piyasalarındaki konumu ve ücretsiz emekleri. Bu bakış açısından, toplumsal cinsiyet, krizin sonuçlarından sadece biri olarak ele alınmış, krizi önceleyen süreçler, krize yol açan sebepler ve kapitalizmin yapısal özellikleri bağlamında toplumsal cinsiyet rejimlerinin kurucu rolüne yeterince önem verilmemiştir. Bu makalede, toplumsal cinsiyetin, 2008 krizinin ve ondan önceki ve sonraki diğer krizlerin analizinde analitik bir kategori olarak

kullanılması gerektiğini savunduk. Temelde bu sav, krizin kavramsallaştırılmasında başlayarak, sebepleri, süreçleri, kriz karşısında önerilen reformlar ve bunların sonuçları açısından toplumsal cinsiyet rejimleriyle ilişki içerisinde analiz edilmesi gerekliliğine işaret eder. Kadınların *da* krizden etkilendiğini söylemek artık yetmemektedir. Bu gözlemlerle iktifa eden bir sosyal bilimi aşmak ancak krizin patriyarkal kapitalizmin yapısal bir özelliği, ona içkin bir süreç olduğu kavramsallaştırılmasından başlayarak mümkün olabilir. Toplumsal cinsiyet bakış açısıyla krizi analiz etmek, ücretli-ücretsiz emek ikiliğinin ötesinde, krizi üreme politikaları, kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyet söylemlerinin değişimi açısından ele almayı gerektirir. Makalede, bu üç ana hatta sorulması gereken temel soruları belirlemeye çalıştık. Başta da belirttiğimiz gibi, bu gayret cevapları bulmaktan çok, gerekli soruların doğru formüle edilmesi üzerine yoğunlaştı.

Kanımızca var olan kriz ve kadın konulu literatürün bu perspektif ekseninde geliştirilmesi gerekir. Yaşanan ekonomik krizleri kadınlar açısından özel sonuçlarıyla birlikte değerlendirmek isteyen çalışmalara bakıldığında, mevcut çalışmaların toplumsal cinsiyet duyarlı yaklaşımlar oldukları ancak yine de tek boyutlu bir inceleme gerçekleştirdikleri görülür. Bu çalışmalar, hakim iktisadi yaklaşımları cinsiyet körü olmakla ve ekonomi analizlerinde yeniden üretim alanını yok saymakla suçlarlar. Ancak bu yaklaşımlar, yeniden üretimi de dahil ederek gerçekleştirdikleri analizlerde, yine de ekonomik alanda sıkışıp kalır ve bu açıdan tek boyutlu bir analiz gerçekleştirirler. Oysa kadınların krizlerden etkilenme biçimleri böyle bir tek yönlülükle açıklanamaz.

Bu tek yönlülüğü aşmak için ilk olarak, alanın interdisipliner niteliğinin geliştirilmesi gerekir. Halihazırda iktisadi analizlerle sosyolojik analizler arasında bir bakışsızlık olduğu açıktır. Bu bakışsızlık, iktisadın rakamlardan ibaret soyut kategorileriyle, sosyolojinin gündelik hayattan beslenen somut kategorilerinin arasında bir ilişki kurulmasının önüne geçmektedir. Bir başka deyişle, makro ekonomik değişimler ve politikalarla gündelik hayatın ilişkisinin kurulması, krizden etkilenen kadının ete kemiğe büründürülmesi gerekir. Burada anmadan geçemeyeceğimiz bir örnek, Melda Yaman'ın *Geç Kapitalistleşen Ülkelerde Krizlerin Kadınların Hayatında Yarattığı Güçlükler* adlı makalesinde bulunur. Ekonomik krizlerin kadınların bakım emeği yükünü arttırdığı hemen hemen her çalışmada tekrarlanmaktadır. Yaman da makalesinde bu noktaya değinir ancak diğer çalışmalardan farklı olarak, 2001 krizinden sonra *Radikal Gazetesi*'nde çıkan bir haberi bu durumu örneklemek için kullanır. 45 yaşındaki Fahriye Hanım'ın, 10 kişilik hanesindeki günlük 25 ekmeği ihtiyacını daha ucuza karşılayabilmek için, her gün üç defa, tek seferde yalnızca 5 ekmeği alabildiği Halk Ekmek bayine gidişini anlatır (Yaman 2009: 10). Krizden etkilenen kadını ete kemiğe büründürmeden kastımız tam olarak budur; kadınların gündelik hayat deneyimlerine dayalı bu örneklerin çoğalması gerektiğini düşünüyoruz. Bu açıdan, alandan beslenen ve kadınların somut deneyimleri üzerinde yoğunlaşan, merkezine bunları alan bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini iddia ediyoruz. Bir başka nokta, kadın ve kriz, daha doğrusu kadın ve ekonomi konulu literatürün, sosyal politika evreninin düşünüş biçimleri ve söylemsel pratikleri tarafından şekillendirilmesidir. Bu sosyal politika ajandasının sosyal bilim ajandasının sınırlarını ve vurgularını belirlemesinin yanında, literatürün sürekli tekrarlanan birtakım kalıp yargılar ve alandan beslenmek yerine tümdengelim yöntemiyle başka bağlamlarda üretilip Türkiye örneğine transfer edilen eğilimler tarafından karakterize edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bu makalede, özellikle ekolojik kriz, kadına yönelik şiddet ve beden politikası bağlamının cinsiyetçi kapitalizmin içkin meseleleri olarak, krizlerin hem nedenleri hem de sonuçları olduklarını ortaya koymaya çalıştık. Bundan sonraki çalışmaların hem bu başlıkları çoğaltmak ve açmak, hem de bu soyut gibi görünen alanlarda kadınların gündelik yaşam pratiklerine bakarak onlardan belirli soyutlamalar yapmak gibi bir sorumluluk üstlenmelerinin, krizin kadın emeği ve kadınların bakım emeği açısından yarattığı dönüşümü ortaya koymanın ötesinde bir çözümleyici etki yaratacağı düşüncesindeyiz.

Kaynakça:

Akçay, Ü. (2013) "5. Yılında 2008 Krizi: Bir Ara Değerlendirme" (<http://kriznotlari.blogspot.com.tr/2013/10/5-yilda-2008-krizi-bir-ara-degerlendirme.html>). İndirilme tarihi: 28.11.2104.

Akçay, Ü. (2013) "Kadın Bedeninin Denetimi ve Üç Çocuk İnadı: Geçmişten Günümüze (Neo)Liberal Muhafazakarlık"(https://www.academia.edu/4124149/Kadın_Bedeninin_Denetimi_ve_Üç_Cocuk_İnadı_Geçmişten_Günümüze_Neo_Liberal_Muhafazakarlık). İndirilme tarihi: 10.11.2104.

Akşit, E. (2010) "Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları", *Toplum ve Bilim* 117: 179-197.

Antonopoulos, R. ve E. Memiş (2009) "Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Mevcut Küresel Ekonomik Kriz ve Gelişmekte olan Ülke Ekonomilerine Etkileri", *Eğitim Bilim Toplum* 7(27): 78-130.

Balta, E. (2014) "Yeni Barbarlık, Kadınlar ve Kriz" *DİSK-AR* 3: 84-90.

Baştürk, E. (2013) "Bir Kavram İki Düşünce: Foucault'dan Agamben'e Biyopolitikanın Dönüşümü", *Alternatif Politika* 5(3): 242-265.

Bekmen, A. (tarihsiz) "Yokolmanın Diyalektiği: ViaCampesina ve Gıda Egemenliği", (https://www.academia.edu/1192387/Via_Campesina_ve_gıda_egemenliği). İndirilme tarihi: 20.11.2014.

Beşli, G. M. (2014) "Kadına Yönelik Şiddet Ve Kadın Cinayetleri Bildirisi" (<http://hu-wgs.org/2014/03/kadina-yonelik-siddet-ve-kadin-cinayetleri-bildirisi/>). İndirilme tarihi: 25.10.2014.

CAPNET. (2006) The International Network for Capacity Building in Integrated Water Resources Management & The Gender and Water Alliance Why Gender Matter: A Tutorial for Water Managers (http://www.unwater.org/downloads/why_gender_matters.pdf). İndirilme tarihi: 19.11.2014.

Eilor, E.A. (2009) "The Global Economic Crisis and its Gender Implications", United Nations Interactive Expert panel on 'Emerging Issues: The Gender Perspectives of the Financial Crisis'.

Elson, D. (2002) "International Financial Architecture: A View from the Kitchen", *Femina Politica*, Spring.

Elson, D. (2010) Gender and the Global Economic Crisis in Developing Countries: A Framework for Analysis, *Gender & Development*, 18:2, 201-212.

Espino, A. (2013) "Gender Dimensions of the Global Economic and Financial Crisis in Central America and the Dominican Republic, *Feminist Economics*, 19:3, 267-288.

FAO. (2011), Women in Agriculture: Closing the Gender Gap for Development, (<http://www.fao.org/docrep/013/i2050e/i2082e00.pdf>). İndirilme tarihi: 29.11.2014.

FAO. (2013) *Gender and Food Security: Women's Empowerment as a Tool Against Hunger* Asian Development Bank: Mandaluyong City.

Fitzpatrick, T. (2014) *Climate Change and Poverty: A New Agenda for Developed Nations*

Fukuda-Parr, S. (2009) "Human Impact of the Global Economic Crisis: Gender and Human Rights Perspectives", United Nations Interactive Expert panel on 'Emerging Issues: The Gender Perspectives of the Financial Crisis'.

Gürlük, S. ve Ö. Turan. (2008) "Dünya Gıda Krizi: Nedenleri ve Etkileri" *Uludağ U. Ziraat Fakültesi Dergisi* 22 (1): 63-74.

Harvey, D. (2004) *Yeni Emperyalizm* Everest: İstanbul.

Hobsbawm, E. (2014) *Kısa Yirminci Yüzyıl (1914-1991 Aşırıliklar Çağı)* çev. Yavuz Alogan Everest: İstanbul.

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu. (2014) "Çalışma Yaşamında Eğretilik, Eğreti İstihdam ve Atipik İstihdam İlişkisi", İstanbul: KEİG.

(<http://www.keig.org/content/araştırmalar/EGRETILESME%20rapor%20KEIG%20agustos%202014.pdf>). İndirilme tarihi: 15.11.2014.

Kaya Bahçe, S. ve E. Memiş. (2010) "İktisadi Krizler ve Kadının Karşılıksız Emeği", *İktisat Dergisi* 514, 35-42.

Kaya Bahçe, S. ve E. Memiş. (2013) Estimating the Impact of the 2008–09 Economic Crisis on Work Time in Turkey, *Feminist Economics*, 19:3, 181-207.

Kramarae, C. (ed) (2000) "Population Control" *Routledge International Encyclopaedia of Women 4 Volume Set: Global Women's Issues and Knowledge* Dale Spender Routledge: NYC.

Kratke, M.R. (2011) "Tunus ve Mısır: Halk Öfkесinin Yakıtı Gıda Krizi" (<http://www.sendika.org/2011/02/tunus-ve-misir-halk-ofkesinin-yakiti-gida-krizi-michael-r-kratke/>). İndirilme tarihi: 9.11.2014.

Leschke, J. ve M. Jepsen. (2014) "Is the Economic Crisis Challenging the Prevailing gender Regime? A Comparison of Denmark, Germany, Slovakia, and the United Kingdom", *Social Politics* 21 (4): 485-508.

Murombedzi, J. (2014) "Accumulation by Dispossession, Climate Change and Natural Resources Governance in Africa" (<http://www.codesria.org/spip.php?article1936>). İndirilme tarihi: 19.11.2014.

Öztürk Yaman, M. (2009) "Geç Kapitalistleşen Ülkelerde Krizlerin Kadınların Hayatında Yarattığı Güçlükler", *EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics'e sunulmuş tebliğ*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 17-19 Haziran.

Scott, J. (2013) "Kadınların Tarihi" *Feminist Tarihin Peşinde* içinde BGST: İstanbul.

Seguino, S. (2009), "The Global Economic Crisis and its Gender Implications", United Nations Interactive Expert panel on 'Emerging Issues: The Gender Perspectives of the Financial Crisis'.

Sirimanne, S. (2009), "The Gender Perspectives of Of tThe Financial Crisis", United Nations Interactive Expert panel on Emerging Issues: The Gender Perspectives of the Financial Crisis'.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (1984) 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989, Ankara: DPT.

Vivas, E. (2012) "Without Women There is No Food Sovereignty" *International Viewpoint Online Magazine* (<http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article2473>). İndirilme tarihi: 29.11.2014.

Walby, S. (2009) "Gender and tthe Financial Crisis", Paper for UNESCO Project on 'Gender and the Financial Crisis, (http://www.lancs.ac.uk/fass/doc_library/sociology/Gender_and_financial_crisis_Sylvia_Walby.pdf). İndirilme tarihi: 14.11.2014

Yıldırım, K. (2013) "Neo-Liberal Hegemonya ve Patriyarkal "Velihtlar" *Birikim Online* (<http://www.birikimdergisi.com/guncel/neo-liberal-hegemonya-ve-patriyarkal-veliahtlar>). İndirilme tarihi: 19.11.2014.